

מ'ייקיות' לציוניות: אסטרטגיות נרטיביות בסיפורי חיים של נשים יהודיות-גרמניות בארץ ישראל

דורית יוסף

מבוא

'הוקם אוהל חדש [...] והנה מקום מוכן מקום המגורים לשנינו, בית שקצת מתנדנד, שהיה צריך להגן על שני בני אדם צעירים מפני גשמי החורף והסערות. האם היינו צריכים יותר? הרגשנו עצמנו חזקים, בריאים וחופשיים, מונעים על ידי המשאלה היחידה שלנו לעזור בבניית המולדת החדשה שלנו' (בלוך-ורסינסקי, עמ' 20). בציטוט זה מזיכרונותיה של עולה מגרמניה מקופל סיפורן של נשים עולות ממרכז אירופה. הוא מכיל הן את בניית הבית הפרטי הן את הלאומי, יש בו יצירת נרטיב של רציפות עם העבר, באמצעות הפניה למשפחתיות ולכית (ציר הרציפות), וכך בכך גם הקניית משמעות של עשייה ציונית לפעולות אלה, משמעות שהקנתה אופק של תקווה, חזון וטעם (ציר המשמעות). סיפורי חייהן של נשים אלה, כפי שהן פירשו אותם, נדונים במאמר. מדובר בזיכרונות אשר נכתבו או נמסרו בעל פה בידי הנשים בערוב ימיהן, בין שנות השישים של המאה העשרים לעשור הראשון של המאה העשרים ואחת. חלק מהזיכרונות פורסמו, וחלקם הם זיכרונות פרטיים שלא פורסמו ולא נחשפו עד כה; חלקם נכתב בעברית, מיעוטם באנגלית ורובם בגרמנית, לעתים קרובות בכתב יד (הנשים תיקראנה להלן 'הכותבות')¹.

* מאמר זה מבוסס על עבודת דוקטור שאני כותבת במסגרת התכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן, בהנחייתם של פרופ' גיא מירון ממכון שכטר ופרופ' אלישבע באומגרטן מהאוניברסיטה העברית בירושלים. בגרסה מצומצמת יותר הוא ניתן להוצאה במסגרת הקונגרס הבין-לאומי ה-16 למדעי היהדות שהתקיים בירושלים בחודש יולי 2013. תודתי נתונה למנחי.

1 מדובר ב-22 סיפורי חיים שכתבו הנשים כזיכרונות בערוב ימיהן, וארבעה סיפורי חיים שנמסרו בעל פה (במסגרת פרויקטים שונים לשימור ותיעוד סיפורי חיים). רשימת המקורות מפורטת בנספח. הציטוטים המובאים כאן כולם בעברית, גם כשהמקור נכתב בגרמנית. הפענוח מכתבי היד והתרגום מגרמנית

במוקד הדיון עומדת ההבניה הנרטיבית והלכידה של סיפורי החיים באמצעות שני הצירים שהוזכרו בציטוט לעיל: ציר הרציפות וציר המשמעות. אין אלה הצירים הנרטיביים היחידים שאפשר למצוא בסיפורי חיים, ומובן שזו אינה הדרך היחידה ליצור לכידות בסיפורים, אלא שמצאתי כי מאפיינים אלה באים לידי ביטוי בחיבורי הכותבות באופן משמעותי ביותר. הם חוט השדרה של מרבית החיבורים. הדיון במאמר מאיר באופן רחב יותר את התמודדותן של הנשים העולות ממרכז אירופה עם אתגרי ההגירה לארץ ישראל, אתגרים שהיה בהם גם מהייחוד של 'עלייה' לארץ ישראל וגם דמיון לאתגרים של מהגרים במקומות ובזמנים שונים.

סיפורי חיים – מסגרת הדיון

סיפור חיים נוצר באמצעות בחירת העובדות הרלוונטיות לקו העלילה המרכזי מתוך כלל האירועים במהלך חיים (היסטוריית החיים), ואופן שזירתם בסיפור. בחירה זו משקפת אמת יחסית, כפי שהמספרים מבינים ומבקשים לספר אותה. יש בה תערובת של מציאות, דמיון ופרשנות, הטיות של שכחה וזיכרון סלקטיביים, ושל ידיעת 'סוף הסיפור', והשפעות של קהל יעד, נסיבות כתיבה, נסיבות חיים ואישיות הכותבים.² בה בעת סיפורי החיים אינם מרחפים בחלל ריק. יש לקראם ולפרשם בהקשר התרבותי, הפוליטי, הכלכלי והחברתי הספציפי שבו הם נטועים.³ כל אלה יחד יוצרים את הנרטיב הייחודי לכל מספר או מספרת, ומאפשרים מבט היסטורי כולל יותר על קבוצת השייכות שלהם בתוך חברה ותקופה ספציפיים.

באמצעות התוויית הנרטיב, קו הסיפור המרכזי, מוכנים ונוצרים מחדש גם האני, התפיסה העצמית של המספרים, הזוהות האישית או למצער קווים מרכזיים בה. זאת מתוך הווה הכתיבה והבנת המספרים את התהליכים שעברו ופרשנותם להם, ומתוך ההבנה של

לעברית נעשו בסיועה של אמי, שולמית מאיר.

- 2 עמיה ליבליך, 'על מלאכת הביוגרפיה', *דברים אחדים*, כרך 2, 1997 (להלן: ליבליך, *ביוגרפיה*), עמ' 42; גיא מירון, 'האוטוביוגרפיה כמקור להיסטוריה חברתית: יהודי גרמניה בארץ ישראל כמקרה מבחן', *היסטוריה*, חוב' 2 (תשנ"ח), עמ' 103, 117; Miriam Gebhardt, *Das Familiengedächtnis*, Stuttgart 1999, p. 18; Marion Kaplan, 'Weaving Women's Words' in: Kirsten Heinsohn und Stefanie Schüler-Springorum (eds.), *Deutsch-Jüdische Geschichte als Geschlechtergeschichte*, Göttingen 2006, pp. 257, 271; Georges Gusdorf, 'Conditions and Limits of Autobiography', in: James Olney (ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton 1980, p. 38 (להלן: גוסדורף, *תנאים*).
- 3 רבקה תובל-משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל, 'מבוא כללי: מחקר נרטיבי הגדרות והקשרים', בתוך: רבקה תובל-משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל (עורכות), *מחקר נרטיבי: תאוריה יצירה ופרשנות*, ירושלים 2010, עמ' 15-16; Philippe Lejeune, *On Autobiography*, Minneapolis 1989, p. 166; Chralotte Linde, *Life Stories: The Creation of Coherence*, New York 1993, p. 4 (להלן: לינדה, *סיפורי חיים*); Elizabeth A. Clark, *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic*, Turn, Cambridge 2004, p. 138 (להלן: קלארק, *היסטוריה*).

'זהות' כמכילה גרעין אישיותי קבוע שסביבו ריבוי פנים של זהויות.⁵ זהויות אלה הן יחסיות, גמישות, מתחלפות, תלויות מצב ומשתנות לאורך החיים.⁶

מחקרים העוסקים בסיפורי חיים מדגישים את הנטייה ואת השאיפה להבנות את סיפור החיים (היינו את הזהות) באופן לכיד (קוהרנטי), בעל רצף והיגיון פנימי, שחלקיו אינם סותרים זה את זה, שמתאים לתפיסתם העצמית של הכותבת או הכותב בזמן הכתיבה ונטוע ומובן בהקשר התרבותי והחברתי שבו הוא מסופר. לכידות זו נבנית בעיקר על שני יסודות: האחד הוא יצירת קשר הגיוני, רציף וסיבתי של הסיפור והשני הוא הצדקתו.⁷ החיפוש אחר לכידות מקבל משנה משמעות בזמני משבר וכאשר מהלך החיים נקטע באופן כזה או אחר.⁸ הגירה, בוודאי כזו שנעשית בלית ברירה, היא מצב שבו מתערער עולמו של האדם. במקרה זה עשויה הבניית סיפור החיים הלכיד לסייע למספר לראות את חייו כשלמות.⁹ עם זאת, לא מדובר בלכידות הרמטית. פעמים יימצאו בה סתירות, השמטות, השטחות, סטיות מקו הסיפור וכיצא בזה. אלה עשויות להצביע על אפשרויות נוספות מעבר לאלה

-
- 4 'זהות' הוא מונח רב משמעויות ותלוי הקשר ותחום ידע. לצורך המאמר לא נדרש דיון בו.
- 5 James A. Holstein and Jaber F. Gubriun, *The Self We Live By: Narrative Identity in a Postmodern World*, New York 2000, p. 215; Dan P. McAdams, 'The Case for Unity in the (Post) Modern Self: A Modest Plea', in: Richard. D. Ashmore and Lee Jussim (eds.), *Self and Identity: Fundamental Issues*, New York 1997, p. 55.
- 6 מקארמס, **אחדות**, עמ' 64; Alberto Melucci, *The Playing Self: Person and Meaning in the Planetary Society*, Cambridge 1996, p. 31; Kenneth Gergen and Mary Gergen, 'Narrative and the Self as Relationship', in: Leonard Berkowits (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, San Diego 1988, p. 36.
- 7 גוסדורף, **תנאים**, עמ' 39-40; גרגן, **נרטיבים**, עמ' 17-18, 36; לינדה, **סיפורי חיים**, עמ' 12-13, 127-122; מקארמס, **אחדות**, עמ' 63; Pertti Alasuutari, 'The Discursive Construction of Personality', in: Ruthellen Josselson and Amia Lieblich (eds.) *Narrative Study of Lives*, Vol. 5 (1997), pp. 7-9; Gabriele Rosenthal, 'National Identity or Multicultural Autobiography', in: *ibid.*, p. 22.
- 8 Dan P. McAdams, *Power, Intimacy, and the Life Story*, Illinois 1988, pp. 18, 34, 252. חוקרים אלה נותנים משקל שונה לכל אחד מהמאפיינים הללו. כך למשל לינדה מפרידה בין ההצדקה (שבאה לידי ביטוי על ידי רצון המספר להציג עצמו כ'אדם טוב') ובין הרציפות והסיבתיות (שהם אלה שעל פי גישתה יוצרים את הקוהרנטיות). מקארמס מחבר בין השניים במינוח אחידות ומטרה. גם החוקרים האחרים שצוינו בהערה זו מדגישים חלקם את ההצדקה, וחלקם את הרציפות או הסיבתיות אך בצורה זו או אחרת כל אחד מהם מתייחס למאפיינים הללו.
- 9 מקארמס, **כוח**, עמ' 250.
- 9 רונטל, **זהות**, עמ' 23; Julia Mirsky, *Narratives and Meanings of Migration*, New York 2011, pp. 1, 19. יש גם נסיבות קיצוניות של טראומה שבהם הפרט חווה התפרקות האישיות ולא ניתן לרבר על לכידות. ראו, עמוס גולדברג, **טראומה בגוף ראשון: כתיבת יומנים בתקופת השואה**, אור יהודה ובאר שבע 2012, עמ' 79, 105.

שהמספר ביקש להציג, לעתים גם הצצה לסיפור הנסתר שהמספר אולי לא היה מודע לו, שכח אותו או לא רצה לספרו.¹⁰

הכותבות וההגירה

כדי להבין את סיפורי חייהן של הכותבות יש להכיר אותן ואת הרקע שממנו באו ואליו הגיעו. כולן נולדו במרכז אירופה (גרמניה, אוסטריה וצ'כיה), בין סוף המאה התשע־עשרה לסוף העשור הראשון של המאה העשרים, בנות מעמד הביניים הבורגני העירוני, היהודי המרכז אירופי. הן חוו אותם אירועים היסטוריים: התגברות האנטישמיות, עליית היטלר לשלטון וקשיי החיים ההולכים וגוברים בארצות מוצאן, ובמקביל חשיפה לצינונות אם כאידאולוגיה ואם כפתרון למצוקות העתים. כולן יצאו מארצותיהן ובאו לארץ לפני מלחמת העולם השנייה.¹¹ בצד הדמיון יש שונות גדולה בין הכותבות. הן היו בנות גילאים שונים, היו בהן נשואות ורווקות, כאלה שהיו אמהות וכאלה שלא היו, חלקן היו בעלות מקצוע וחלקן לא; בארץ ישראל הן התגוררו בערים, במושבים ובקיבוצים, וכמובן כל אחת הייתה בעלת אישיות שונה.

להגירה הייתה השפעה עמוקה על חייהן. היא הציבה לפנייהן אתגרים רבים: ירידה במעמד הכלכלי, קשיי פרנסה ואקלים ומפגש עם חברה, תרבות ולשון שונות מאוד מאלה שהכירו. הירידה במעמד הכלכלי היא מאפיין משותף להגירות שונות, אך המפגש החברתי־תרבותי היה בעל מאפיינים ייחודיים לארץ ישראל. החברה הבורגנית היהודית־גרמנית שבה גדלו הכותבות הייתה חברה הומוגנית יחסית שבבסיסה עמדה תרבות ה'בילדונג' (Bildung). זו התאפיינה, בצד הדגש על קניין ממשי, גם בדגש על הון תרבותי, קרי נכסי תרבות, השקפת עולם הומנית, ליברליזם, אינדיבידואליזם, השכלה, תרבות, חינוך וכללי התנהגות נוקשים, היררכיים וברורים.¹² בארץ ישראל פגשו הכותבות מצד אחד את התרבות הציונית הדומיננטית אשר ביקשה להתנער מכל מה שייצג את הגלות ושמה את הדגש על ערכי הגשמה, התיישבות, סוציאליזם וקולקטיביות,¹³ ומצד שני את התרבות המזרח

10 ליבליך, ביוגרפיה; קלארק, היסטוריה, עמ' 132; Moshe Rosman, *How Jewish is Jewish*; History?, Oxford 2007, p. 6

11 למעט גולן שבאה לארץ רק בשנת 1945, לאחר ששהתה בשנות המלחמה בבריטניה.

12 Jürgen Kocka, *Industrial Culture and Bourgeois Society: Business, Labor and Bureaucracy in Modern Germany*, New York and Oxford 1999, pp. 34, 231-232, 236 יהודית נשענה אף היא על שני יסודות אלה של קניין ממשי והון תרבותי. ראו מריון קפלן, מגדר, מעמד ומשפחה: צמיחתה של הבורגנות היהודית בגרמניה הקיסרית, ירושלים 2012 (להלן: קפלן, מגדר), עמ' 43-44; Shulamit Volkov, 'The "Verbürgerlichung" of the Jews as a Paradigm', in: Jürgen Kocka and Allan Mitchell (eds.), *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*, Oxford 1993, pp. 367-368, 370, 373

13 יעקב כ"ץ, 'התנועה הלאומית היהודית: ניתוח סוציולוגי', בתוך: ראובן כהנא ושמחה קופרשטיין (עורכים), בעיות של זהות ולגיטימציה בחברה הישראלית, ירושלים תש"ם, עמ' 18-32; שלמה אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו: פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית, תל-אביב 1980,

אירופית אשר הייתה תרבות המוצא של מרבית היישוב הארצישראלי. במפגש זה הדהה מתח ישן שמקורו עוד בגרמניה, בין 'הוותיקים' (היינו, אלה שהתגוררו במרכז אירופה זה דורות) ל'אוסט יודן', כפי שכוננו יהודי מזרח אירופה בפי יהודי גרמניה. מתח זה נבע מכך שה'אוסט יודן' נתפסו כנחותים מבחינה תרבותית בעיני היהודים הגרמניים הוותיקים. אותותיו ניכרו גם בארץ ישראל אלא שבהיפוך, כאן היו יוצאי מזרח אירופה רוב.¹⁴ הדעה המקובלת במרבית המחקרים שעוסקים בהגירת יהודי מרכז אירופה לארץ היא כי בעוד ההשתלבות הכלכלית והמקצועית של עולי מרכז אירופה הייתה לרוב טובה, הרי ההשתלבות החברתית והתרבותית הייתה קשה ולוותה בתחושות הדדיות של עוינות וניכור ביניהם לבין האוכלוסייה הוותיקה.¹⁵ עם זאת, ההישענות על ההביטוס הבורגני ועל מאפייניו כקפדנות, דיוק וכיוצא בזה, הייתה בה בעת גם אסטרטגיה שסייעה לעולי גרמניה בגיבוש מעמדם החברתי ביישוב וגם עוררה הערכה (בצד העוינות) מצד היישוב הוותיק.¹⁶ מחקרים אלה דנו לרוב בהתנסויות של גברים וכמעט לא נתנו דעתם על התנסויותיהן הייחודיות של נשים, אשר היו שונות.

נוסף על הדברים הללו, גם היחס לתפקידיהן של נשים היה שונה בארץ ישראל מזה שהכירו הכותבות בארצות מוצאן. ההבניות המגדריות והתפיסות המגדריות המקובלות בחברה הבורגנית המרכז אירופית נשענו על מבנה פטריארכלי ועל חלוקת תפקידים מגדרית יחסית נוקשה, שבה עיקר תפקידן של הנשים היה הדאגה לבית ולמשפחה, ועיקר תפקידם של הגברים היה לפרנס. אמנם, החל בסוף המאה התשע-עשרה נפתחו יותר אפשרויות לרכישת השכלה ומקצוע לנשים, אך הן עדיין היו מוגבלות, ועבודה בשכר של אישה נשואה

עמ' 13-24; אניטה שפירא, ההליכה על קו האופק, תל-אביב 1987, עמ' 23-32; מוטי זעירא, קרועים אנו, ירושלים 2002, עמ' 36-37, 345-347.

14 על המתח בין יהודים גרמנים ותיקים לבין אוסט יודן ראו, Steven E. Aschheim, *Brothers and Strangers*, Wisconsin 1982 (להלן: אשהיים, אחים). על המשכו של מתח זה בארץ ראו יואב גלבר, מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933-1948, ירושלים 1990 (להלן: גלבר, מולדת חדשה), עמ' 224; גיא מירון, מ'שם' ל'כאן' בגוף ראשון: זיכרונותיהם של יוצאי גרמניה בישראל, ירושלים תשס"ה, עמ' 133.

15 בין המחקרים המרכזיים המוקדמים שעסקו במבט כללי בפלח אוכלוסייה זה ובהשתלבותו בארץ ראו למשל, מרים גטר, 'העלייה מגרמניה בשנים 1933-1939: קליטה חברתית-כלכלית מול קליטה חברתית-תרבותית', קתדרה, חוב' 12 (תשל"ט) (להלן: גטר, העלייה), עמ' 125-147; בצלאל עמיקם, נירים ראשונים: ההתיישבות בימי העלייה החמישית, ירושלים תש"ם; גלבר, מולדת חדשה; Eva Beling, *Die gesellschaftliche Eingliederung der deutschen Einwanderer in Israel zwischen 1933-1945*, Frankfurt 1967 (להלן: בלינג, התערות); Agnes Viest, *Identität und Integration*, Frankfurt 1977 (להלן: ויסט, זהות). דוגמה למחקר עדכני וחדש ראו, Rakefet Sela-Sheffy, 'Europeans in the Levant Revisited: German Jewish Immigrants in 1930s Palestine and the Question of Culture Retention', *Tel-Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, Vol. 41 (2013), pp. 40-59 (להלן: סלע-שפי, יהודים גרמנים).

16 סלע-שפי, יהודים גרמנים; Steven E. Aschheim, *Beyond the Border: The German-Jewish Legacy Abroad*, Princeton and Oxford 2007, pp. 9, 14

נתפסה כפחיתות כבוד וכעדות לחוסר הצלחתו הכלכלית של הבעל. עזרה שלא בשכר בעסק משפחתי ופעילות התנדבותית של נשים אלה, לעומת זאת, נתפסו כלגיטימיות ואף רצויות.¹⁷ המציאות הארצישראלית הייתה עמומה יותר. הזרמים הציוניים המרכזיים דגלו בשוויון זכויות לנשים, אם כי פירשו את תפקידן החברתי של הנשים בצורות שונות, אשר גולמה בשתי גישות ודמויות מייצגות מרכזיות. הראשונה, של הנשים האזרחיות שזוהו עם המעמד הבורגני (החוגים האזרחיים) ועם תפיסת עולמו, ופעלו על בסיס התפיסה שנשים שונות במהותן מהגברים, אך לא נחותות מהם.¹⁸ השנייה, של המהפכניות, החלוצות, שהיו מקורבות למגזר הפועלי ותפיסת עולמו הסוציאליסטית. הן ביקשו להידמות לגברים ולקחת חלק בכל הפעילות הציונית על כל גוניה.¹⁹ לצד האידיאולוגיה השוויונית, מרבית הציבור ביישוב החזיק הלכה למעשה בתפיסות מגדריות שמרניות, שלא היו שונות בבסיסן מאלה שבתרבות הבורגנית אשר ממנה באו הכותבות. הדעה הרווחת במחקרים העוסקים בנושא היא כי בחיי היום-היום היה השוויון המגדרי מיתוס.²⁰

כל האתגרים הללו עלולים היו לגרום לשכר בחייהן ולאיים על זהותן ועל תפיסתן העצמית של הכותבות. אולם התמונה העולה מסיפורי חייהן שסופרו בדיעבד שונה, ומראה כי בערוב ימיהן פירשו את חייהן בדרך כלל כרצף מלוכד בעל היגיון פנימי, ולעתים אף ראו את החיים בארץ כהזדמנות לעשייה ולמימוש עצמי (אין לדעת עד כמה נוסחו נרטיבים אלה בעת האירועים עצמם ועד כמה הם פרי הבנייה בדיעבד). בדומה לדפוס הרווח בסיפורי החיים שהוצג לעיל, גם בחיבורי הכותבות נבנתה לכידות זו בעזרת ארגון התכנים בשני צירים נרטיביים מרכזיים: ציר הרציפות וציר המשמעות. ציר הרציפות נועד לגשר בין פרקי החיים של הכותבות, לפני ההגירה ואחריה. ציר המשמעות תחם את סיפורי החיים במסגרת

17 על מודל הדומסטיות הביתי הבורגני הגרמני, שורשיו, מאפייניו ותפקידיו ראו, Nancy R. Reagin, *Sweeping the German Nation, Domesticity and National Identity in Germany, 1870-1945*, Cambridge 2007 (להלן: ריגין, האומה הגרמנית). על אימוץ מודל זה בקרב היהודים המרכז אירופים, ראו, קפלן, מגדר, עמ' 75-92; Paula Hyman, 'Gender and Immigrant Jewish Experience in the United States', in: Judith Baskin (ed.), *Jewish Women in Historical Perspective*, Detroit 1998, p. 315

18 מרגלית שילה, 'כיצד עוצבה דמותה של העבריייה החדשה ומה מאפייניה', *ציונות וחונך לציונות*, חוב' ז (1997), עמ' 122; הנ"ל, 'לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית', *ישראל*, חוב' 6 (2004), עמ' 99, 103; הנ"ל, 'פרטי כציבורי: איטה ילין ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', *קתררה*, חוב' 118 (2006). להלן: שילה, פרטי, עמ' 44; בת שבע מרגלית-שטרן, "'הוא הלך בשדות" והיא? "העבריייה" בעיני עצמה ובני דורה', *ישראל*, חוב' 16 (2009) (להלן: מרגלית-שטרן, בשדות), עמ' 199, 203.

19 דפנה יזרעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתה עד 1927', *קתררה*, חוב' 32 (1984) (להלן: יזרעאלי, הפועלות), עמ' 109-140; דבורה ברנשטיין, 'קולות מן הגרעין הקשה: מסיפוריהן של צעירות העלייה השנייה', בתוך: יעל עצמון (עורכת), *התשמע קולי? יצוגים של נשים בתרבות הישראלית*, ירושלים 2001 (להלן: ברנשטיין, קולות), עמ' 127-129; אסתר כרמל-הכים, 'פמיניזם בחלוציות הציונית', *מפנה: במה לענייני חברה*, כרך 52 (דצמבר 2008), עמ' 28-30; מרגלית-שטרן, *בשדות*, עמ' 203.

20 ראו המחקרים שבהערות 18, 19.

של 'עלילת-על ציונית' והיה ההצדקה לחייהן של הכותבות, שבזכותה הפכה העלייה לארץ ממנוסה ובריחה למעשה של חלוציות.

ציר הרציפות נקשר עם העבר, עם התרבות המרכז אירופית שבה גדלו הכותבות, וציר המשמעות היה קשור להווה, לתרבות היישוב הארצישראלי שאליה הגיעו ולחזון לעתיד. שני צירים אלה קשורים גם לחוויה הבסיסית של הכותבות, אם של 'עלייה' שמניעה אידאולוגיים והיא ייחודית לארץ ישראל (נקודת מבט שהייתה מקובלת בעבר ושראתה בארץ ישראל מקרה פרטי ומיוחד של הגירה),²¹ או של 'הגירה' שהנועה ממניעים אישיים, והציבה לפני הבאים שלל אתגרים אישיים כמו בכל ארץ הגירה אחרת (נקודת מבט מקובלת יותר בשנים האחרונות).²² בניסיונו לשמר רכיבים מעברן של הכותבות, קשור ציר הרציפות יותר לחוויית ההגירה בעוד ציר המשמעות קשור לחוויית העלייה משום שהוא העניק את המעטפת ואת ההצדקה האידאולוגיות. חווייתן של הכותבות הורכבה לרוב משני רבדים אלה והאחד לא ייתר או שלל את השני.²³

צירים אלה באו לידי ביטוי לא רק בתכנים, אלא פעמים רבות גם במבנה הצורני של החיבורים, בעיקר בנושאים ובמסרים שמופיעים בתחילת הסיפורים ובסיומם. בתחילת החיבורים נמצאת בדרך כלל ההיסטוריה המשפחתית, זהו ביטוי לציר הרציפות, ובסיומם נמצא פעמים רבות המסר לעתיד כביטוי לציר המשמעות. מרבית הסיפורים אף מסופרים כסיפורים של התגברות על קשיים שבסופם הצלחה, דבר שמחזק גם הוא את ציר המשמעות.

דפוסי החיים המרכזיים כבסיס לשני הצירים

הן ציר המשמעות הן ציר הרציפות נוצקו בהתאם לדפוס החיים המרכזי של הכותבות בארץ. מציאתי שלושה דפוסים מרכזיים כאלה: נשות הבית, שראו בתפקידים הנשיים הביתיים את זהותן המרכזית; נשות המקצוע, שראו במקצוען את זהותן המרכזית; וכותבות שהיו חברות קיבוצים.²⁴

21 יעקב קלנר, העליות הראשונות: מיתוס ומציאות, ירושלים תשמ"ב (להלן: קלנר, העליות), עמ' 94; הגית לבסקי, 'עלייה וקליטה ביישוב היהודי: לאומיות, הגירה והתיישבות, האם הייתה מדיניות קליטה ציונית?', בתוך: אבי בראלי ונחום קרלינסקי (עורכים), כלכלה וחברה בימי המנדט 1918-1948, קריית שדה-בוקר 2003, עמ' 153. להבחנה מהותית ולשונית (שמשקפת את גישת המחקר בשנות המדינה הראשונות) בין 'עולה', שמניעיו אידאולוגיים לבין 'מהגר' שמניעיו אישיים, כלכליים, חברתיים ומשפחתיים ראו, שמואל נח אייזנשטרט, 'עלייה והגירה: קוים לטיפולוגיה סוציולוגית', מצודה, כרך 7 (תשי"ד), עמ' 84-85.

22 קלנר, העליות, עמ' 95; גור אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים 2004, עמ' 17; דבורה ברנשטיין, נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל-אביב המנדטורית, ירושלים 2008, עמ' 299-300.

23 ברוך זו השתמשתי אף אני במאמר זה לסירוגין בשני המונחים, הן ב'עלייה' והן ב'הגירה', על פי ההקשר הכללי.

24 בחרתי לצורך העניין רק כותבות שבנרטיבים שבסיפוריהן ניכרים דפוסים אלה באופן ברור ומובהק.

נשות הבית

נשות הבית היו לרוב הכותבות היותר מבוגרות. הן התבגרו בגרמניה, ורבות מהן עלו לארץ כאשר הן כבר בעלות משפחה. הן נשענו בהבניית ציר הרציפות במידה רבה על התפקידים הנשיים ועל חלוקת התפקידים המגדרית שעמדה בכסיס ההביטוס הבורגני, תוך התאמה לציפיות ולדרישות של התרבות הארצישראלית. זאת על ידי יבוא של תכנים ארצישלאיים מקומיים, והרחבת והגמשת הגבולות של התפקידים שנתפסו כהולמים נשים, לפי העניין והצורך.

ניהול הבית היה מקור לכבוד ולזהות נשית בתרבות הבורגנית גרמנית, מעין מקבילה נשית לזהות מקצועית גברית.²⁵ משמעויות דומות ניתנו לניהול משק הבית גם בארץ ישראל, הן מבחינת התפיסה השמרנית של מרבית היישוב הן באותם המקרים שהיה דיון ציוני בנושא. היינו, בהתאם לתפיסה האזרחית שראתה בדאגה לבית ברוח הציונות ולכל הכרוך בו מעשה ציוני (למשל על ידי שימוש בתוצרת הארץ).²⁶ עם זאת, הפרקטיקות של ניהול הבית היו שונות מאוד במרכז אירופה ובארץ ישראל. במרכז אירופה נדרשו הכותבות 'לנהל' את הבית, אך את העבודות בפועל, בוודאי אלה הקשות, עשו עוזרות בית. בארץ ישראל הן לרוב לא נעזרו בעוזרות ועשו בעצמן את עבודות הניקיון והתחזוקה.

הכותבות סיפרו על עבודות הבית השגרתיות שהותאמו לתנאי האקלים והמחיה בארץ ישראל: הרצפה החשופה והקירות הצבועים בלבן, שהקלו על עבודת הניקיון (פרוסקאור, עמ' 53-54); המלחמה בחרקים ובנמלים באמצעות מים ופטרוולים (נפט) (פרוסקאור, עמ' 54; הירש, עמ' 152); הכביסה בגיגית גדולה שהורתחה על הפרימוס (שטיינהרדט, עמ' 44); הגיהוץ במגהץ פחמים (הירש, עמ' 153); השוק שתואר כ'זר אבל שמח' (ירמיה, עמ' 28); הקניות בו ובחנויות שלעתים היו מלוכלכות (הירש, עמ' 150). הפרימוס כמו גם תאומתו, הפתילייה, זכו למקום של כבוד בכתבים, כאביזרים ייחודיים לארץ שהחליפו את תנור האפיייה והכיריים המודרניים שלהם היו רגילות הכותבות. הם היו קשים לתפעול, מעשנים מפויחים, שימשו לא רק לבישול אלא גם לכביסה, וזוהו עם קשיי הקליטה, ואף קיבלו הילה של נוסטלגיה חלוצית: 'המקום המרכזי שהפרימוס תפס נשמע אולי מגוחך, אבל כשהיו אנשים מספרים על התחלתם בארץ, לפרימוס היה תפקיד נכבד' (רוברט, עמ' 97). הבישול היה זירה חשובה שבה אוחדו השמירה על המוכר עם התנסויות חדשות.²⁷ הבישול המוכר ביטא את הקשר, ולעתים את הגעגוע, לעבר: 'היה לי מובן מאילו שכל שיישי

25 ריגין, האומה הגרמנית, עמ' 5, 8, 18.

26 מרגלית-שטרן, בשדות, עמ' 210-211. על המאבק למען תוצרת הארץ שפנה לנשים, בהיותן אחראיות על הקניות ראו, בת-שבע מרגלית-שטרן, 'אימהות בחזית: המאבק למען תוצרת הארץ והיעימות בין אינטרסים מגדריים לאינטרסים לאומיים', ישראל, חוב' 11 (2007), עמ' 91-120.

27 על הקשר בין מזון להגירה ראו, Hasia R. Diner, *Hungering for America: Italian, Irish, and Jewish Foodways in the Age of Migration*, Cambridge 2002; Eva Jochnowitz, 'Foodscapes: The Culinary Landscapes of Russian-Jewish New-York', in: Julia Brauch et al. (eds.), *Jewish Topographies*, Aldershot 2008. על היבטים אלה ואחרים של המזון, כפי

אפיתיו קוגלהוף לפי הוראות אמי, ואז יכולנו לשבת בנחת עם חברים על קפה ועוגה, שחקנו קלפים ושרנו בכמה קולות לידרים של שוברט' (רוברט, עמ' 100). המזון אף ביטא שייכות אתנית, ואפילו הברדלים אתניים דקים יותר בין יהודים גרמנים לבין יהודים צ'כים, כולם מהמרחב התרבותי דובר הגרמנית: 'כיוון שהיינו צ'כים וגרמנים, כל אחד אהב את האוכל שהכיר. אם המבשלת הייתה גרמניה, היה פודינג, אותו הצ'כים לא רצו, ואם המבשלת הייתה צ'כית, הגרמנים התלוננו על הקניידל, אבל את עוגות הלקח כולם אכלו ברצון' (אפשטיין, עמ' 11). בד בבד ניכרה גם סקרנות לגבי המטבח השונה בארץ, כדוגמת הירש שסיפרה כיצד חלקה עם שתי אחיותיה שעלו אף הן לארץ מתכונים חדשים לחצילים וקישואים אך אפתה גם את העוגות המוכרות מגרמניה (הירש, עמ' 152).

הדמיון הבסיסי בתפיסת ניהול משק הבית כתפקיד נשי בחברה הבורגנית ובקרב חלקים נרחבים מהחברה הארצישראלית, אפשר לנשות הבית לחוש גאווה ותחושת סיפוק בהתמודדות עם הדרישות החדשות שהועמדו לפנייהן בכל הקשור לניהול הבית, תוך שמירת הזהות והכבוד שנלוו לניהול טוב של הבית, על פי חינוכן:

באמרי 'עקרת בית' צריכות הנשים של היום להבין כיצד זה היה לפני 50 שנה, אם זה בכלל אפשרי [...] בשום אופן אני לא רוצה להפלות לרעה את מקצוע עקרת הבית. היום עושים זאת כולם, אבל היום אפשר לקנות הכל מוכן בסופר ויש אוטו להביא הביתה. כשאני נזכרת כמה סחבתי מהשוק וכמה רצפות שטפתי כשעוד הייתה רצפת בטון. לא הייתי היחידה שעשתה זאת, אני רק רוצה להסביר, עד כמה שאפשר, לאנשים הצעירים (רוברט, עמ' 178-179).

עם זאת, בשל האילוצים הכלכליים נאלצו מרביתן של נשות הבית לעבוד מחוץ לבית, עיסוק שלא עלה בקנה אחד עם ההביטוס הבורגני לפיו לא יאה שאישה נשואה, בוודאי אם לילדים, תעבוד לפרנסתה. הן עסקו לרוב בעבודות זמניות וארעיות שלא דרשו הכשרה מקצועית מיוחדת, כדוגמת טיפול, בישול, כביסה או פתיחת פנסיון או מקום הסעדה בבית. פעילות מסוג זה, 'פעילות יוצרת הכנסה', כהגדרתה של ברנשטיין, לא הייתה ייחודית

שבאו לידי ביטוי בחברה הארצישראלית והישראלית ראו, אביעד קליינברג (עורך), **בטן מלאה: מבט אחר על אוכל וחברה**, ירושלים 2005. על שיח התזונה הארצישראלי שראה בהרכב המזון עניין בריאותי ואידאולוגי כאחד ראו, עפרה טנא, **הבתים הלבנים ימלאו: חיי יומיום ברירות תל-אביב 1924-1948**, בני ברק 2013 (להלן: טנא, הבתים), עמ' 183-187. על אוכל בשנים הראשונות למדינה ראו, אורית רוזין, 'נשים קולטות נשים: תפקידן של נשים ותיקות בקליטות העלייה הגדולה בשנות החמישים, היסטוריה ותיאוריה', בתוך: אבי ברדלי, דניאל גוטוויין וטוביה פריילינג (עורכים), **חברה וכלכלה בישראל**, קריית שדה-בוקר 2005, כרך ב, עמ' 559-660. רוזין מציגה בהקשר זה את מורכבות שיח התזונה בשנות העלייה מארצות האסלאם. דב יוסף ופנחס לבון, **השרים האחראים להקצאת המזונות, גרסו כי חינוך להרגלי תזונה חדשים הוא חלק מתהליך כולל של בניית אומה הומוגנית**. נשים ותיקות, ועמן שרת העבודה דאו, גולדה מאיר התנגדו לתפיסה זו ותבעו לספק לעולים מזונות שהורגלו להם.

לכותבות. היא הייתה חלק מהמציאות השגרתית של נשים ארצישראליות רבות אשר עסקו בפעילויות מעין אלה בזמן כזה או אחר של חייהן.²⁸ אולי מציאות זו הקלה על הכותבות נשות הבית בתפיסת עבודתן מחוץ לבית כמובנת מאליה, כהרחבת תפקידיהן הביתיים, ולא כדבר שאיים עליהן או על זהותן. הכול נתפס כמכלול אחד: 'חיי בחיפה בהתחלה היו אכן קשים, הייתי צריכה לדאוג לפרנסה, למשק הבית, לילדי, לאורחים, והכל בחום טרופי ותוך עבודה פיזית שלא הייתי רגילה בה' (הירש, עמ' 12).

גם התפקידים המשפחתיים, רעיות ואמהיות, תפקידים שהיו מרכזיים עבור נשים הן בתרבות הבורגנית הן בזו הארצישראלית, היו בסיס ליצירת רציפות בסיפוריהן של נשות הבית.²⁹ בזוגיות היה קל לשמר את הדפוסים הבורגניים המוכרים. רובן ככולן של נשות הבית נישאו ליוצאי גרמניה כמותן והתשתית התרבותית המשותפת הייתה בסיס לקשר. רבות ציינו כי עם בני הזוג המשיכו לשוחח בגרמנית גם כששפת התקשורת עם הילדים הייתה עברית. בני הזוג נתפסו כחלק מהיחידה המשפחתית, והכתיבה היא פעמים רבות בלשון 'אנחנו', כדוגמת שטיינהרדט, שאפילו על השתייכות פוליטית או נסיעה לאמריקה כתבה בלשון רבים (שטיינהרדט, עמ' 67) או גינצבורג, שתיארה את חיי השגרה והבית בלשון רבים (גינצבורג, עמ' 57).

השגרה המשותפת ותפיסת היחידה הזוגית כחלק מהיחידה המשפחתית באה לידי ביטוי גם בתפיסת בן הזוג בעיקר דרך זהותו המקצועית, אולי בשל העובדה שזהות מקצועית זו הייתה הבסיס לשרירותה הכלכלית של המשפחה ולמעמדה החברתי. בשל כך חשו נשות הבית שותפות לאינטרס המקצועי של הבעל ופעלו לקדמו. הדבר ניכר במיוחד כאשר בני הזוג היו רופאים, שעבדו לרוב במסגרת עצמאית. כך למשל סיפרה הירש על התאגדות בלתי פורמלית של הרופאים, אשר נשותיהם היו הכוח הלוגיסטי (הסמוי) שתפקידו היה לאפשר התאגדות זאת: 'הרופאים הגרמנים התאגדו ביחד וניהולו פורומים ודינונים, התיידדו, וגם הנשים, שתפקידן היה לארח, יכלו בהזדמנות זאת להכיר את הקולגות' (הירש, עמ' 144). שותפות זו לא הייתה דו כוונתית. אף אחת מהכותבות לא סברה (או לפחות לא כתבה) כי בן זוגה יכול לסייע במטלות הבית.

28 הדורה ברנשטיין, 'בשוק העבודה ובחנות, בבית ובחוף: חיי עבודה של נשים מהגרות בשוק העבודה הפורמלי והלא פורמלי', בתוך: פנינה מורג-טלמון ויעל עצמון (עורכות), נשים מהגרות בישראל, ירושלים תשע"ג, עמ' 87-111; Talia Pfefferman, 'Separate Spheres, Intertwined Spheres: Home, Work, and Family among Jewish Women Business Owners in the Yishuv', *Journal of Israeli History*, Vol. 32, No. 1 (2013), pp. 7-28

29 על מרכזיות המשפחה בתרבות הבורגנית היהודית המרכז אירופית ותפקידי הנשים בה ראו, קפלן, מגדר, עמ' 97-130, 168-223. על מרכזיות המשפחה בחברה היישובית הארצישראלית ראו, תמי רזי, "ראייה המשפחה שיבנוה מחדש": תפיסות של המשפחה היהודית העירונית בתקופת המנדט, בתוך: אייל כתבן ואחרים (עורכים), חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים זכויות ומשפט בתקופת המנדט, רמת גן תשע"א, עמ' 21-56.

תמונת הזוגיות העולה מחיבורים אלה היא של זוגיות הרמונית: 'כל התרשמויותי הגדולות והקטנות חלקתי עם אלפרד והתענגתי על ההבנה האינטימית והאחדות עם נפש שנראתה לי גדולה ויפה יותר מנפשי' (בלוך-ורסינסקי, עמ' 11). קונפליקטים הועלמו או הושחקו, בהתאם למסורת הכתיבה האוטוביוגרפית היהודית-גרמנית.³⁰ עם זאת, יש לזכור כי הרבה מהזיכרונות נכתבו כשבן הזוג כבר לא היה בין החיים, דבר שהוסיף להם כנראה נופך נוסטלגי. גם הזמן שחלף עמעם בוודאי משקעים, ואף קהל היעד, שהיה פעמים רבות ילדים ובני משפחה, תרם להשתקה זו. כך, בעוד שטיינהרדט בחרה לכתוב, ואולי גם לזכור, תמונת זוגיות הרמונית ויציבה שלא עורערה בגלל העלייה לארץ והשפעותיה, העיד בנה, ראובן, על יחסים טעונים בין הוריו: 'לגברים היה מותר הכל, לנשים בשום אופן'; 'אמא לא כתבה על דברים שלילים כי זה לא היה הנוהג לעשות כך'; 'אמא הדחיקה את הבעיות בנושאים, זו הייתה דרכה להתעלם מבעיות' (ראובן שטיינהרדט, ראיון). למרות סייגים אלה, נראה כי נשות הבית ראו בזוגיות, שבה נשתמרו במידה רבה הדפוסים הבורגניים המקוריים, בועה שהגנה מפני העולם שבחוץ.

בחויית האמהות, לעומת זאת, לא היה שימור הדפוסים הבורגניים המוכרים מובן מאליו. לא זו בלבד שהילדים נחשפו לתרבות הארצישראלית והביאו אותה פנימה לבית, אלא נוספה על כך גם ציפייה שכוונה לאמהות הארצישראליות כי תתאמנה את החינוך שנתנו לילדים לערכי הציונות, תוך אימוץ התרבות הארצישראלית והשפה העברית וזניחת התרבות והשפה הקודמות,³¹ אם כי בפועל, פעמים רבות היה הבית המקום שבו שומרה שפת המוצא.

נשות הבית נקטו גישה של שמירה על ערכי התרבות הבורגנית הגרמנית (ה'בילדונג') תוך התאמתם לדרישות ולציפיות מהאמהות הארצישראליות. ככל שהתכנים הבורגניים היו 'ניטרליים' יותר הייתה יותר הצלחה בהקנייתם, וככל שאלה התקרבו לליבת התרבות המרכז אירופית או עמדו בקונפליקט עם הדרישות התרבותיות הארצישראליות, המשימה הייתה קשה ובעייתית יותר. קל היה לשמר טקסים משפחתיים, דוגמת ימי הולדת או טיולים משפחתיים משותפים. טקסים אלה ביטאו אינטימיות משפחתית ואפשר היה להעבירם מתרבות אחת לאחרת ללא עימות בין-תרבותי. לעומת זאת כללי התנהגות, נימוס ומשמעת היו בעלי פוטנציאל חיכוך גדול. כללים אלה, שהיו מרכזיים בבילדונג הבורגני, היו נוקשים, היררכיים וסמכותיים, ודרשו מהילדים משמעת ומשטר.³² הם היו שונים מאוד מהמקובל

Miriam Gebhardt, *Das Familiengedächtnis*, Stuttgart 1999, p. 144 30

ניצה ברקוביץ, 'אשת חיל מי ימצא? נשים ואזרחות בישראל', סוציולוגיה ישראלית, כרך ב, חוב' 1 (1999), עמ' 278, 284; מרגלית-שטרן, *בשרות*, עמ' 207; הנ"ל, 'בין חוק הטבע לדין התנועה: אימהות ואל-אימהות בחברה הציונית בארץ ישראל (1920-1945)', בתוך: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים), *מגדר בישראל*, שדה בוקר 2011, עמ' 175-176; Sachlav Stoller-Lis, "'Mothers Birth the Nation": The Social Construction of Zionist Motherhood in War Time in Israeli Parents Manuals', *Nashim*, Vol. 6, (2003), pp. 104, 113

קפלן, *מגדר*, עמ' 123-127. 32

בתרבות הארצישראלית, שהושפעה משני מקורות מרכזיים: התרבות היהודית המזרח אירופית, תרבות המוצא של מרבית היישוב הארצישראלי דאז, ותרבות ה'צבר' הארצישראלית. הינוך הילדים המזרח אירופי, שהיה נוקשה וממושטר פחות מהחינוך על ערכי הבילדונג, נתפס כקלוקל במשפחות רבות, ובמרכז אירופה היו אף משפחות שמנעו מילדיהן להתרועע עם ילדים ממשפחות שמקורן במזרח אירופה.³³ תרבות הצעירים הארצישראלית שגולמה ב'צבר' עוד הרחיקה לכת מכך, וכמעט קידשה את החוצפה, הנונשלנטיות, ביטול היררכיות וכל מה שהיה ההפך ממה שייצג הבילדונג הבורגני המרכז אירופי.³⁴ למרות דיסוננס זה, ניכרה בתחום זה במיוחד העברת הערכים הבורגניים הבינ-דורית ושימור הרציפות עם עברך ועם תרבות ילדותן של הכותבות, בלי שצוינו עימותים עם הילדים: 'ש: מה העברת לילדיך מהחינוך שקבלת. ת: הכל, כל מה שאפשרי. ראשית האהבה לסדר, ניקיון, הגינות, יושרה, להגיד מה שעל הלב, להיות הגון, לא לפחד, כך בכל מקום, בית ספר, שכנים. קראו לילדים בשכונה היקים הקטנים' (גל, 72). עד כמה חוו זאת כך גם ילדי הכותבת, ועד כמה היו הדברים כך באותו הזמן או שמא הם רק פרי ההבנייה שבדיעבד, אין לדעת.

לא רק כללי ההתנהגות היו שונים, אלא גם הערכים התרבותיים המובילים, שאותם ציפו מהאמהות להעביר לילדים. בעוד בתרבות הבילדונג בכלל, ובזו היהודית בפרט, ניתן משקל רב להשכלה ולנכסי תרבות במוכנס הרחב,³⁵ בתרבות הציונית של אותן שנים זכו ה'הגשמה' וההתיישבות החקלאית ליוקרה הרבה ביותר.³⁶ רבים מילדי הכותבות פנו בגיל הנעורים למסלול זה, ולעתים קרובות אף עזבו את הבית לקיבוץ או לפנימייה חקלאית (ייתכן שזו הייתה גם דרך להתמודד עם קשיי ההגירה, וחלק מהילדים חזרו בהמשך חייהם ללימודים עיוניים). לכאורה היה בכך כדי לאיים ולסדוק את הזהות האמהית של הכותבות, אך לא כך קרה. בחיבורים שבדיעבד אנו מוצאים קבלה כמעט מוחלטת של מסלול זה שבו בחרו הילדים. אדרבא, אחת הכותבות 'התנצלה' לכאורה על ששלחה את אחד הבנים לבית ספר עיוני משום שלא היה כשיר בריאותית לעבודה חקלאית (גינצבורג, עמ' 96); כותבת אחרת הסבירה כי היה חיוני לשלוח את בנה לאוניברסיטה, משום שלא היה משק להוריש לו (בנדר, עמ' 49).

נכסי התרבות הגבוהה, שהיו בעלי ערך מיוחד בתרבות הבילדונג, לא השתלבו בתרבות הארצישראלית ובמוקדי העניין של הנוער הארצישראלי. ידע הומניסטי, ספרות גרמנית קלאסית (גתה, היינה, שילר), לטינית, תחומים שהיו ליבת החינוך בגרמניה, לא נלמדו

33 אשהיים, אחים, עמ' 13.

34 עוז אלמוג, **הצבר: דיוקן, תל-אביב 1997** (להלן: אלמוג, הצבר), עמ' 332-333.

35 קפלן, **מגדר, עמ' 44-46**; שולמית וולקוב, 'יחוד וטמיעה: פרדוקס הזהות היהודית ברייך השני', בתוך: משה צימרמן (עורך), **משברי הלאומיות הגרמנית במאות התשע עשרה והעשרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 180** Harriet Pass-Friedenreich, *Female, Jewish and Educated: The Lives of Central European University Women*, Indiana 2002, pp. 1-17

36 Itzhak Harpaz, *The Meaning of Work in Israel*, New York 1990, pp. 1-12

כאן והיו זרים לחלוטין לנוער, ובמסגרת תרבות ה'אנטי-אינטלקטואליות' (כהמשגתו של עוז אלמוג), אף נתפסו כנורמות בורגניות וגלותיות שראוי היה להתרחק מהן.³⁷ הכותבות התעלמו מנושא זה כמעט לחלוטין. לעומת זאת, רבות מהן ציינו את החינוך המוזיקלי שהעניקו לילדים, שאף הוא היה מקובל בתרבות הבילדונג, ובו לא הייתה השפה מכשול. כנראה זו הייתה דרכן לעקוף את הדיסוננס עם התרבות הארצישראלית, ובכל זאת להעניק לילדים נכסי תרבות.

העובדה שבתחומים אלה לא הוזכרו עימותים או קשיים עם הילדים, אין פירושה שלא היו כאלה. משמעותה היא רק כי על ידי הבניית הסיפורים באופן זה, תוך העלמת הקשיים, הצליחו הכותבות גם לשמר את הנרטיב של אמהות מוצלחת, כמי שחינכו את ילדיהן לחיות באופן נורמטיבי בחברה הסובבת וגם להיענות לנרטיב של אם ציונית שמחנכת את ילדיה בהתאם לערכים הציוניים.

גם עלילת העל הציונית שנותנת את הטעם וההצדקה לחיים קיבלה אצל נשות הבית פנים ביתיות-משפחתיות באופן שאפשר לכידות בין פניו השונים של סיפור החיים שלהן. הדבר התאפשר בראש ובראשונה משום שהציונות המרכז אירופית המוקדמת, שאותה הכירו ושעל ברכיה חונכו בטרם עלו לארץ, ינקה את שורשיה מהתרבות המרכז אירופית, לא איימה על ההביטוס של הכותבות ולא ביקשה לשנות את מבנה המשפחה או החברה ברוח החזון הציוני הסוציאליסטי שמקורו במזרח אירופה.³⁸ כמו כן, רבות מהכותבות נשות הבית הכירו את בני זוגן עוד בגרמניה, במסגרת ציונית, והדגישו בזיכרונותיהן את הקשר ההדוק בין תחילת הקשר הזוגי לבין השיתוף הרעיוני: 'ליאו לנדאו ושרלוטה מיזם היו ידידים מזה זמן. העניין הציוני המשותף והכאב על מותו של הרצל קרבנו וב-1906 התארסנו, 1908 לאחר שהתבסס כעורך דין נישאנו' (לנדאו-מיזם, עמ' 41); 'ברטי הוביל אותי באופן אינטנסיבי לתוך האידיאולוגיה של הציונות. קראתי את אוטואמנציפציה של פינסקר וכמובן את כתבי הרצל, אחד העם וכו'. כל השקפת עולמי השתנתה' (הירש, עמ' 51). שיתוף זה חיזק אף הוא את תפיסת הציונות המשפחתית.

לאחר העלייה לארץ נוסף נדבך של עשייה יומיומית שגרתית שהובנתה אף היא בסיפורי החיים כעשייה ציונית, באופן שתואם לתפיסה הציונית האזרחית שדגלה בשימור התפקידים הנשיים ולא ביקשה לחולל בהם מהפך. כאן מהדהדים בסיפורים הנרטיבים הציוניים החלוציים, הקשיים הראשונים ובצד אלה חדות העשייה: 'יום העבודה שלי היה

37 אלמוג, הצבר, עמ' 217-219.

38 על התנועה הציונית בגרמניה ותהליכי שינוי התודעה שזו עברה ראו, ריכרד ליכטהיים, תולדות הציונות בגרמניה, ירושלים 1951; ברוך בן-אברם, 'ציוני גרמניה בעלייה השלישית', בתוך: שמואל אטינגר (עורך), אומה ותולדותיה, ירושלים תשמ"ד, כרך ב, עמ' 243-260; יהודה ריינהרץ, 'הציונות בגרמניה בתקופת ויימאר', יהדות זמננו, כרך 5 (תשמ"ט), עמ' 118-122; חגית לבסקי, בטרם פורענות: דרכם ויחורם של ציוני גרמניה, 1918-1932, ירושלים תש"ן; Francis R. Nicosia, *Zionism and Anti-Semitism in Nazi Germany*, Cambridge 2008

ארוך וקשה. היה צריך לטפל במשק בית לשישה אנשים. קמתי עם התרנגולות אבל לא הלכתי לישון איתן. בערבים הייתי צריכה לכבס, לגהץ ולעשות עוד הרבה דברים אחרים. שמחנו עם הכל שנוצר כאן בכפר ובארץ כולה' (פרידמן, עמ' 8).
 הסיפור האישי השתלב והפך לחלק מהסיפור הקולקטיבי הציוני בדומה למה שנמצא בכתבים אוטוביוגרפיים אחרים של נשים ארצישראליות.³⁹

יצרנו קשר עם כמה אנשים מקומיים (בנהריה) שרצו ללמוד אנגלית. כך שהתחלתי להגיע לשם פעמיים בשבוע וללמד קבוצות ופרטים. נהריה הייתה מבודדת למדי באותם ימים ופעמים רבים האוטובוסים שנסעו לשם הותקפו. הייתי בת מזל, משום שבכל פעם שפספסתי אוטובוס, הוא הותקף. הייתי צריכה לבלות את הלילה בנהריה משום שמרבית השעורים היו בערב. כמה פעמים נקלעתי להתקפה על העיר כשהלכתי מבית תלמיד אחד לאחר. כך שהייתי צריכה לשכב בשוחה עד שההתקפה הסתיימה. הלילה המרגש במיוחד היה בסוף שנת 1938 כאשר קבוץ חניתה הוקם. כל תושבי נהריה וסביבתה שהיו כשירים, היו בדרכם לקחת חלק באירוע. זמן קצר לאחר מכן נאלצתי להפסיק מסעות אלו משום שהייתי בהריון והרופא לא רצה שאמשיך במסעות מסוכנים אלו (שטרן, עמ' 17-18).

על ידי תיאור הסכנה שבה העמידה עצמה כשנסעה לתלמידה, הפכה שטרן לחלק מהקולקטיב הנאבק על מקומו בארץ ישראל. הסטייה מקו הסיפור העיקרי, בדמות מיני נרטיב, הסיפור בתוך סיפור שבו שטרן מספרת על 'הלילה המרגש ביותר' של העלייה לחניתה, הגם שהיא לא מציינת אם השתתפה או אם לאו, והוא אינו קשור ישירות לסיפור, חיזקה את המסגרת הציונית של הסיפור. מנגד, ההיריון, הפרטי מטבעו, מחלחל לסיפור הקולקטיבי ויש בו גם הדהוד לתפקיד האמהי של הנשים הארצישראליות הציוניות.

נשות המקצוע

דפוס שני של הבניית הרציפות והמשמעות היה של נשות המקצוע. בין כותבות אלה אפשר למצוא עורכת דין, עיתונאית, בעלת סלון לתפירה, עובדת סוציאלית ואישה שעסקה בענף המלונאות. התמונה העולה מחיבוריהן היא כמעט תמונת ראי של נשות הבית. כותבות אלה נשענו בעיקר על זהותן המקצועית, ומאחר שזו גובשה לרוב רק בארץ, יצירת הרציפות עם העבר לא הייתה דבר מובן מאליו. זו הוכנתה על ידי הצגת בחירתן המקצועית כבחירה בלתי נמנעת, בחירה שהייתה ברורה עוד מילדות ומותאמת לאופיין ולאישיותן: 'כיום, במלאת לי 75 שנים, נראה לי כי מלכתחילה מיוערת הייתי להיות עובדת סוציאלית' (רוזנבליט, עמ' 7); 'לא אני בחרתי את המקצוע, הוא מצא אותי' (אייזנברג, עמ' 20).

39 אורלי לובין, 'בין מטבח הפועלים לקפה ההונגרי: אוטוביוגרפיה של אשה עירונית', תרבות דמוקרטית, כרך 10 (2006), עמ' 361; שילה, פרטי, עמ' 66.

לעומת הוודאות והביטחון בזהותן המקצועית, יחסן של נשות המקצוע לתפקידים הנשיים המסורתיים בספירה הביתית היה אמביוולנטי. ניהול משק הבית לא הוזכר לעתים, חלקן לא היו אמהות, לעתים מבחירה, וגם אלה שהיו, כתבו מעט על האמהות וכאלו הצניעו אותה. הנושא הבעייתי ביותר היה הזוגיות. כאן, בניגוד לתמונה ההרמונית שהציגו נשות הבית, צצו ועלו על פני השטח מתחים שבין החיים הזוגיים לבין הקריירה המקצועית. לעתים קרובות גבתה ההצלחה בחוץ מחיר בתוך הבית.⁴⁰ חלקן נאלצו להעמיד פנים ולשחק בבית את האישה הכנועה לעומת זו הנוכחת והעצמאית שבחוץ: 'התחלתי לנהל חיים כפולים. בחוץ הייתי אני, אדם עצמאי בזכותי שלי. הייתה לי עבודתי, פעילויות בצופים וגם נסיעות לכרי. ברגע שבאתי הביתה הייתי אשתו של דייב וזותי אחורה. הוא לא אהב שהצטרפתי לשיחה, כאשר היינו בחברה. לדידו, מקומי היה במטבח. דאגתי העיקרית הייתה לספק בית למשפחה ואוירה רגועה לילדים. משמעות הדבר הייתה לחיות לפי תכתיביו של דייב. זה לא היה קל' (גולן, עמ' 66). חלקן סבלו מאלימות, מדיכאון, לעתים התגרשו.

עלילת העל הציונית בולטת מאוד בזיכרונותיהן של נשות המקצוע ואי אפשר להפרידה מהנרטיב המקצועי המרכזי. לופט העיתונאית הייתה מקורבת פוליטית וחברתית למנהיגי היישוב דאז (ראשי מפי"א לרבות בן גוריון), והייתה מעורבת מאוד בנעשה בארץ. היא ציינה במפורש כבר בתחילת זיכרונותיה ובתובנה רטרוספקטיבית כי קשה לה להפריד בין חייה האישיים לבין האירועים הציבוריים (לופט, עמ' 7). אייזנברג, שניהלה את מלון גלי כנרת בטבריה, זכרה: 'במלחמת השחרור יעצו לי לסגור את המלון. עצה זו לא הייתה מקובלת עלי. הסברתי לחברה שאין הבדל בין המלון לבין כל נקודות יישוב אחרת בארץ, והם קבלו את עמדתי. הוחלט לנקוט אמצעי בטחון, רק חלק בוצע. למדתי להפעיל נשק. המלון היה מטרה להתקפות, היינו מבודדים' (אייזנברג, עמ' 44). אף הטרמינולוגיה ועולם הדימויים של אייזנברג חיקו את המסגרת הציונית כנותנת משמעות לעשייה המקצועית. כך, למשל, כאשר התבקשה לפקח על שיפוץ מלון נפטון באילת: 'שוב רצה הגורל שאהיה חלוצה. הפעם בחוף ים סוף. חשבתי על בני ישראל שנעו ארבעים שנה במדבר עד שהגיעו לארץ המובטחת האם זה יהיה גם גורלי?' (שם, עמ' 78).

כותבות מהקיבוצים

הדפוס מעורר השאלות ביותר נמצא אצל כותבות מהקיבוצים. לכאורה היו כותבות אלה שותפות לחזון בנייתה של חברה חדשה, דבר שדרש מהן שבירת הרציפות והפניית עורף לעברן כמעט ככל תחום של חייהן, ובמקביל היה אמור להקנות משמעות לעשייתן. בפועל, פעמים רבות לא כך חוו נשות הקיבוצים את הדברים. רבות מהן הודרו מהתחומים המקצועיים שנחשבו הגשמת החזון הציוני והופנו לעבודות השירותים שנתפסו כמשניות,

40 דפוס זה היה נפוץ לא רק בקרב עולות מגרמניה. ראו, בתשבע מרגלית-שרטון, 'מי יעזור לעזור כנגד? הבדלי מגדר במשפחות מהגרים יהודיות בארץ ישראל', בתוך: פנינה מורג-טלמון ויעל עצמון (עורכות), נשים מהגרות בישראל, ירושלים תשע"ג, עמ' 126.

ובמקרים רבים תקוותן לשוויון נכזבה.⁴¹ מנגד, הן לא יכלו ליהנות מהכבוד והיוקרה שנלוו לנשות הבית בעולם הבורגני כמי שמנהלות את הבית הפרטי.

בהתאמה לדפוס זה, גם רבות מהכותבות חברות הקיבוצים ציינו כי עסקו בעבודות שירותים: 'אז הצטרכת להראות שאת חלוצה ושאת יכולה לעשות את הכל, וכאשר את אמרת שאת רוצה לעבוד בחוץ אז סדרו אותך בפנים [...] עבדתי במטבח שבעה חדשים. בכל החודשים האלה לא הייתי מסוגלת לאכול' (לוי, 11); 'עמדתי ארבע שעות על יד הכיור וכיבסתי. בחיים שלי לא ידעתי אף פעם איך מכבסים כביסה. כיבסתי ובכיתי ארבע שעות' (רמות, עמ' 7); 'דחפו אותי שם למטבח' (ירמיה, עמ' 19). התגובות ('לא הייתי מסוגלת לאכול, בכיתי') מצביעות על עומק התסכול והאכזבה. הפעלים הפסיביים שבהם השתמשו הכותבות ('סדרו אותך בפנים', 'דחפו אותי למטבח'), הדגישו את חוסר האונים שלהן באותה עת ואת הכעס בדיעבד. היו גם יוצאות מן הכלל, דוגמת מיינרט שעסקה בחינוך וציינה במפורש את הסיפוק מעיסוקה המקצועי (מיינרט, עמ' 26), אולם עבור מרביתן לא הייתה התעסוקה מקור לתחושת זהות נמשכת או ליצירת רציפות בספור החיים.

הכותבות מהקיבוצים מיעטו לחבר בין סיפוריהן האישיים לבין עלילת העל הציונית. אפשר להסביר את היעדרו של ציר הרציפות, בשינוי הדרסטי באורח החיים של הכותבות, ובנסיבות העלייה שהיו כרוכות לא פעם בניתוק ממשפחותיהן, אך היעדרו של ציר המשמעות תמוה. ייתכן שתחושת ההדרה שלהן הייתה כל כך חזקה, עד כי מנעה את תפיסתו של סיפור החיים כבעל משמעות. מנגד, ייתכן גם שהן חשבו את עצם היותן חברות קיבוצים, חוד החנית של העשייה הציונית במשך שנים רבות, לעשייה ציונית מובנת מאליה, שלא היה צריך להתייחס אליה במפורש.

זיכרון הקשר עם ההורים

בתוך כך היה לזיכרון של הקשר עם ההורים תפקיד מרכזי אצל מרבית הכותבות, והוא עמד ברקע של שני הצירים. זיכרונות אלה נשענו בעיקר על תפקודם ועל תפקידיהם של ההורים, כפי שאלה נוצקו ונוצרו בהביטוס הבורגני. זיכרון הקשר עם האמהות נסב לפיכך במידה רבה על תפקידי המגדר המסורתיים הנשיים כמי שאחראיות לספירה הביתית, וכפי שהכותבות למדו מאמהותיהן. אלה שימשו אותן לא פעם כמשענת וביטחון במציאות החדשה והבלתי מוכרת בארץ ישראל. כך פרנק, שהייתה בשנותיה הראשונות בארץ עובדת במשק ביתו של פרדסן אמיד בנס ציונה, עיסוק שהצליחה בו בזכות ההכשרה שקיבלה מאמה: 'אמי עמדה על דעתה, עלי להכיר את כל עבודות הבית. לעיתים קרובות היה עלי גם לעזור בגינה או

41 יזרעאלי, הפועלות, עמ' 113; סילביה פוגל-ביז'אווי, 'אימהות ומהפכה: המקרה של נשים בקיבוץ (1910-1948)', שרשים, כרך ו, חוב' 2 (תשנ"א), עמ' 143, 147, 156; ברנשטיין, קולות, עמ' 127-129; עמיה ליבליך, 'מאה שנה של ילדות, של הורות ושל משפחה בקיבוץ', ישראל, חוב' 17 (2010), עמ' 5; סילביה פוגל-ביז'אווי ורחל שרעבי, 'שם אין מציאות האשה ניכרת', הפרטי לציבורי: נשים בקבוץ ובמושב, ירושלים, 2013, עמ' 2, 4.

בעבודות חקלאיות אחרות. עד כמה היא צדקה, לא שיערתי אז' (פרנק, עמ' 16). מנגד, לא פעם היה דווקא הפמיניזם שיחסו הכותבות בדיעבד לאמהותיהן חוט מקשר שיצר חיבור נמשך עם אמן. רוזנבליט, למשל, כינתה את אמה 'פמיניסטית' (רוזנבליט, 9); היא עצמה הייתה פעילה מאוד למען זכויות נשים.

חלק מהכותבות יצרו רציפות גם מתוך הזדהות עם האבות, שאותם זכרו בדיעבד כמקור השראה לפעילות בספירה הציבורית. אייזנברג, בעלת מלון, סיפרה כי ירשה את מוסר העבודה והחריצות מאביה (אייזנברג, עמ' 6); פרוסקאור יחסה את בחירתה במקצוע עריכת הדין, לפחות באופן חלקי, לכך שזה היה מקצועו של אביה והייתה לה היכרות קרובה עם התחום בשל כך (פרוסקאור, עמ' 31); קליין-ירושלם עשתה דוקטורט בהיסטוריה באוניברסיטת קמברידג' באנגליה, בהשראת אביה, ובהמשך שיתפו האב ובתו פעולה בכתיבה ועריכה (קליין-ירושלם, עמ' 63).

גם בהקשר זה של זכרון הקשר עם ההורים אפשר למצוא את המשמעות הציונית הכוחה לצדקת הדרך שבחרו בה הכותבות. לעתים היה הדבר בניגוד לעמדת ההורים, כאשר הם התנגדו לציונות, כפי שהיה במקרה של באום-מרום שפנתה לציונות כמרד נגד הוריה וסיימה את זיכרונותיה במסר לילדיה: 'אם הייתי צריכה להתחיל מחדש, הייתי עושה הכל אותו הדבר. ילדי ונכדי נולדו בישראל ולגביהם הבעיה של נאמנות כפולה אינה קיימת. הם לא צריכים לשאול עצמם, כמו שאנחנו שאלנו, מה הם קודם, גרמנים או יהודים' (באום-מרום, עמ' 127). לעתים היה זה דווקא חוט מקשר בין הכותבות להוריהן, כאשר ההורים היו אף הם ציונים (אל עמי, עמ' 19-20; קליין-ירושלם, עמ' 120-121). באופן זה גם נשמרה הרציפות מול ההורים, וגם הציונות קיבלה כפל משמעות וחיווק.

יחסי גומלין

עד כה הדתי בכל אחד מהצירים בנפרד, אך זוהי הפרדה מלאכותית לצורך הדיון. בפועל התקיימו ביניהם יחסי גומלין בצורות ובגוונים משתנים. התבוננות ביחסי גומלין אלה מאפשרת לראות היכן היה הסיפור מהודק והיכן ניבעו בו קשיים ופערים שהיה צורך לגשר עליהם. לעתים קרובות היה עירוב עד כדי כמעט זהות בין שני הצירים. למשל, כפי שפורט לעיל, תפיסה עצמית של אמהות טובה בארץ ישראל הכילה הן את הרציפות בתפיסת התפקיד האמהי בדמות שמירה על מאפיינים מההביטוס הבורגני, והן את ההתאמה למה שנדרש מאם ציונית בתרבות הארצישראלית. נשות המקצוע ראו בעשייה המקצועית ייעוד, בשירות ציר הרציפות, וגם עשייה ציונית, בשירות ציר המשמעות. אפילו הציונות עצמה הייתה לעתים נדבך בציר הרציפות. כך כאשר היא הייתה חלק מההווי והרקע בבית ילדותן של הכותבות או כאשר הקשר הזוגי נוצר במסגרות ציוניות. במקרים אלה חיזקו שני הצירים זה את זה ונוצרה ביניהם סינרגיה שחיזקה את קו הסיפור הלכיד.

אולם אירע גם שהיה מתח בין שני הצירים. הדבר בולט בכל הנוגע לשפה. רכישת השפה העברית בתקופת היישוב נתפסה כעניין אידאולוגי וככלי מרכזי לגיבוש הזהות, התרבות

והלאומיות הציונית.⁴² בשנות השלושים התנהל מאבק ציבורי להשלטת השפה העברית בקרב העולים החדשים. הוא הונהג על ידי הארגון להשלטת השפה שהוקם בשלהי שנת 1933, הופנה בעיקר נגד השימוש בשפה הגרמנית וזכה לתמיכה רחבה של הציבור.⁴³ על כך נוספה בהמשך, ועד לשנות השבעים של המאה העשרים, התנגדות בקרב חלק ניכר מהציבור לשפה הגרמנית, בשל זיהויה עם הנאצים.⁴⁴ עם זאת, בצד הדרישה האידאולוגית הממסדית לשימוש בשפה העברית והמחויבות הציבורית לשפה זו, בפרקטיקה היומיומית היה ביישוב הארצישראלי ריבוי של שפות, הן בשל היות החברה חברת מהגרים, שמרביתם ממילא באו מסביבות לשוניות שונות, הן בשל המגע עם הפקידים האנגלים והאוכלוסייה הערבית.⁴⁵ ליאורה הלפרין ציינה כי ככל שהדברים נגעו לספרה הביתית וליחסים בלתי פורמליים בין אנשים, עמדת היישוב כלפי ריבוי זה הייתה לא פעם מכילה וסובלנית.⁴⁶

המחקרים שעסקו באופן ממוקד בעולי גרמניה ציינו את הקושי בלימוד השפה העברית ואת דבקותם בשפה הגרמנית, דבר שתרם למתח חברתי בינם לבין התושבים הוותיקים בארץ ישראל.⁴⁷ חיבורי הכותבות משקפים עמימות בעניין זה. ברמה היומיומית רכשו מרבית הכותבות את השפה העברית והצליחו להתנהל בה בנוחות. עם זאת, כאמצעי ביטוי עמוק יותר נשארה הגרמנית השפה 'הטבעית' למרבית הכותבות. היו אמנם כותבות שכתבו את זיכרונותיהן בעברית ואף ציינו את מחויבותן לשפה העברית כחלק מהאידאולוגיה הציונית (מיינרט, עמ' 23; גל, עמ' 51), אך מרבית הכותבות כתבו את זיכרונותיהן בגרמנית, גם כאשר הם היו מיועדים לנכדים או לקרובים שלא שלטו בשפה זו, דוגמת גינצבורג שהצטערה כי היא אינה יודעת מספיק עברית ונכדיה אינם יודעים גרמנית (גינצבורג, עמ' 1). אולם רק מעטות מהכותבות ציינו קשיים בלתי עבירים בשפה העברית או דיסוננס בין שתי השפות ומיעוטו להתייחס לנושא הלשוני. ייתכן שהכתיבה המעטה יחסית בנושא מצביעה על השכחה או הדחקה של עניין שאי אפשר היה לשלבו באופן לכיד בסיפור, או שלא עלה יפה עם הבניית הסיפור בתוך עלילת העל הציונית. בהתחשב במטען שנשארה עמה השפה הגרמנית ובאווירה שתוארה לעיל, נראה כי היה קושי גם לשמור עליה באופן פעיל, כביטוי

42 אליעזר בן-רפאל, 'זהות קולקטיבית בישראל', בתוך: חנה הרצוג (עורכת), *חברה במראה*, תל-אביב תשס"א, עמ' 491.

43 גטר, *העלייה*, עמ' 139; ויסט, *זהות*, עמ' 97-98. קדם לכך גרוד מגיני השפה שהוקם בשנת 1923 על ידי תלמידי גימנסיה 'הרצליה'. ראו, זהר שביט, 'תל אביבי, דבר עברית', פנים: תרבות חברה וחינוך, כרך 45 (2009) (להלן: שביט, תל אביבי), עמ' 53.

44 נעמה שפי, *גרמנית בעברית: תרגומים מגרמנית ביישוב העברי, 1882-1948*, ירושלים תשנ"ח, עמ' 208-209.

45 שביט, *תל אביבי*, עמ' 51, 62; Liora R. Halperin, *Babel in Zion: The Politics of Language Diversity in Jewish Palestine, 1920-1948*, Dissertation, University of California Los Angeles 2011, pp. 6-8, 125-131, 383-384. (להלן: הלפרין, *בל*).

46 שם.

47 גטר, *העלייה*, עמ' 138; גלבר, *מולדת חדשה*, עמ' 224, 290, 305; בלינג, *התערות*, עמ' 45; ויסט, *זהות*, עמ' 85.

לשמירה על הרציפות, וגם להיענות לדרישה הציונית לאמץ את השפה העברית ולזנוח את השפה הגרמנית.

קרה גם שעניין שהיה בעל משמעות בחיים בגרמניה ואפשר היה לצפות כי הכותבות ישמרו אותו גם בארץ ישראל כביטוי לרציפות, נעלם לגמרי. הדברים אמורים במהות המשפחתית-דתית שהייתה מאפיין משמעותי בהביטוס היהודי-גרמני, וביצירת הזהות הייחודית של קהילה זו.⁴⁸ מהות משפחתית-דתית זו הוזכרה בידי מרבית הכותבות בזיכרונות ילדותן, אך כמעט אין כל התייחסות אליה בתיאור חייהן בארץ. אף ההתקרבות למסורת היהודית שהתרחשה בגרמניה כתגובת נגד לאנטישמיות הגוברת, לעתים נמוגה בארץ. כך רוזנבליט, שלמדה בגרמניה בסמינר שהכשיר לרבנות (רוזנבליט, עמ' 28), או גינצבורג, שסיפרה על התקרבות המשפחה למסורת היהודית בעקבות הילדים שהלכו לבית ספר יהודי בגרמניה (גינצבורג, עמ' 58-59), לא הזכירו את המסורת היהודית בחייהן בארץ. הירש נתנה ביטוי למקומה השולי של היהדות כדת או כמסורת בחיים בארץ ישראל בהביעה צער על כי ילדיה ידעו מעט מאוד על יהדות, אך ציינה כי הדבר לא מנע מהם להשתלב בחברה הארצישראלית (הירש, עמ' 125). גם כותבות שבאו מבתיים אורתודוקסיים לא הזכירו את הדת בסיפוריהן ואיננו יודעים אם ובאיזה אופן הן המשיכו בחייהן הדתיים בארץ. ייתכן שבארץ ישראל, שבה ממילא חיו הכותבות בקרב יהודים, פחתה חשיבותן של פרקטיקות אלה.⁴⁹ מזעור מקומה של הדת והחלפתה במסורת לאומית דומה לתהליך שעברו רבים מעולי העלייה השנייה שלא היו במקור 'חלוצים', אך עם כואם לארץ ישראל הם אימצו את הרעיון הלאומי הציוני.⁵⁰ המיוחד בסיפורי הכותבות (לעומת עולי העלייה השנייה) הוא כי הן במסורת הדתית ששררה במרכז אירופה, הן בציונות הביתית שהתקיימה בארץ ישראל, נשמר מקומה של המשפחה כמוקד וכמרכז.

המשקל היחסי שניתן לכל אחד משני הצירים היה דומה בדרך כלל אצל כותבות בנות אותו דור ואותה אוריינטציה חברתית-תרבותית. הכותבות המבוגרות שעלו לארץ כשהן כבר בעלות משפחה (ולרוב התגוררו בערים) נטו להישען על ציר הרציפות ולשמור על דפוסי חיים מוכרים מהעבר, בעוד הכותבות הצעירות, ובמיוחד אלה שעלו בהיותן ילדות, נתנו לצייר המשמעות מקום רב יותר. כותבות אלה התבגרו בארץ ישראל, בהווי ובחברה

48 שולמית וולקוב, **במעגל המכושף: יהודים, אנטישמים וגרמנים אחרים**, תל-אביב 2002, עמ' 5, 7, 18-17, 28, 172, 181, 184; גיא מירון, 'במבט לאחור מארץ הקודש: יהדות ודפוסי זיכרון יהודיים בזיכרונותיהם של יוצאי גרמניה בישראל', **זמנים**, חוב' 82 (2003), עמ' 75; קפלן, **מגדר, מעמד ומשפחה**, עמ' 46-48, 153-156.

49 אף טנא מציינת סיבה זו להתרחקות ממסורות דתיות של יהודים ממוצא אשכנזי בתל אביב של שנות הארבעים. **טנא, הבתים**, עמ' 166.

50 גור אלרואי, 'עולים לאמריקה, מהגרים לארץ ישראל: מבט השוואתי על ההגירה היהודית הגדולה בשנים 1882-1914', בתוך: אליעזר בן-רפאל ואחרים (עורכים), **היהודים בהווה: כינוס ופיזור**, ירושלים תשס"ט, עמ' 392.

הארצישראלים ורצו להיות חלק ממנה ומהדרור שנודע כדור תש"ח.⁵¹ התרבות היהודית גרמנית של ההורים הייתה עבורן בשנות הנעורים עול ומטרד, והקשר עם ההורים היה פחות משמעותי בחייהן בשנים הראשונות לעלייתן: 'באי רצון החליטו ההורים לשלחני לקיבוץ. הם לא יכלו לצפות שכך יאברו לגמרי את ילדתם. בגיל 12 הסתיימה הילדות שלי'; 'החזון היה להקים בעתיד קיבוץ חדש. את ההורים כמעט ולא ראיתי'; 'החיים הקודמים, הילדות האירופית, נשכחו והודחקו, רציתי להיות כמו כולם' (שמוקלר, עמ' 24, 25, 27 בהתאמה). בחיבוריהן של מעט מהכותבות אי אפשר למצוא כלל את ציר המשמעות הציוני. אף על פי שכולן ציינו את זיקתן למדינה, לעתים את הכרת טובתן לה, הן לא הציגו עצמן כציוניות והיו בהן אף מי שעזבו את הארץ. כותבות אלה ציינו, יותר מאחרות, תחושת חוסר שייכות וזרות, ועם זאת נשמרו בלבן זיקה ויחס חם למדינה. כך פרוסקאור, שחזרה לגרמניה בשנת 1953: 'אני חושבת שאף מהגר לא יכול ממש להרגיש בבית, אין לנו מולדת יותר [...] אני לא יכולה להגיד שהייתה לי מולדת. אני מרגישה גם היום כישראלית. מתעניינת קודם כל בחדשות הישראליות ורק אחר כך בגרמניות' (פרוסקאור, עמ' 97). מנגד, לא נמצאו בכתבים שחקרתי כאלה שציר הציפיות כלל לא נמצא בהם והם נשענים אך ורק על ציר המשמעות. אפילו רות צוקר, שהקדישה את עיקר ספרה לעשייתה הציונית בתקופה שבה הייתה מרגלת בשירות הש"י, המודיעין של ה'הגנה' בזמנו, ולא פרשה לפני הקוראים את כל יריעת חייה, פתחה את זיכרונותיה בתיאור בית ילדותה וכך יצרה קשר עם עברה. ברור שבמקרה זה, כמו באחרים, היו גורמים נוספים שהשפיעו על משמעותו של כל אחד מהצירים בהבניית חיבורי הכותבות ובהם קהל היעד, אישיות הכותבות, מטרת הסיפור וכיוצא בזה.

סיכום

באמצעות שני הצירים הנרטיביים שעמדו במוקד מאמר זה, ציר הציפיות וציר המשמעות, יצרו הכותבות את סיפוריהן כסיפור לכיד, כזה שאין בו שבר שאין לאחותו, וכזה שברוב המקרים הוצג כסיפור של חיים שהיה בהם היגיון פנימי וטעם. הסיפורים מוצגים כסיפורי הצלחה ולא ניכרים בהם קשיי הקליטה שצוינו שוב ושוב במחקרים הקיימים שעסקו בעליית יהודי מרכז אירופה לארץ ישראל.

הבניה רטרוספקטיבית של סיפור החיים כסיפור הצלחה אופיינית לאוטוביוגרפיות ולזיכרונות, אך דומה שבהקשר הספציפי הארצישראלי מאירים חיבורי הכותבות היבטים ייחודיים להתנסויות הנשיות במקום ובזמן נתונים. אחד מההיבטים הייחודיים האלה הוא ריבוי פניה של החברה הארצישראלית אשר אפשר לכותבות מגוון של גישות ותפיסות. מצד אחד הייתה לגיטימציה מלאה לתפקידים ולזהות הנשיים המקובלים, שכן אלה היו נחלתו של רוב הציבור בארץ. לגיטימציה זו אפשרה לאותן כותבות שהיו נשות בית וראו בתפקיד זה את זהותן המרכזית לשמור על מעמדן וכבודן בעיני עצמן, במשפחה ובקהילה.

51 על מאפייניו ויחודו של דור זה ראו, אניטה שפירא, 'דור בארץ', אלפיים, קובץ 2 (תש"ן), עמ' 178-203.

מצד שני, היותה של החברה הארצישראלית חברה צעירה שבונה עצמה ושטרם התגבשו בה תבניות מקובעות, אפשרה לכותבות אחרות לצאת מהגבולות המגדריים השמרניים ולאמץ דפוסי התנהלות חדשים שהוכתבו על ידי הצרכים, נסיבות חייהן ואישיותן.

מובן שלא מדובר ב'גן עדן' מגדרי. באופן שאינו מפתיע, ככל שהכותבות היו פחות קונפורמיות לערכים שמרניים כך ניכר בחיבורים קושי גדול יותר בהבניית הלכידות. נשות הבית, שהיו השמרניות ביותר, מציגות תמונה 'חלקה' ללא בקיעים או קשיים; אצל נשות המקצוע בא לידי ביטוי המתח שבין העולם הפרטי לציבורי, ואילו אצל נשות הקיבוצים קשה לעתים למצוא את שני הצירים. דבר זה מצביע על עלות הבחירות שעשו בחייהן, עלות שאולי הייתה סמויה גם מעיניהן. עם זאת, כאשר בוחנים את סיפוריהן לא על פי השאלה הדיכוטומית של 'שוויון' או 'הדרה' מגדריים, אלא בניסיון לראות מה היו האפשרויות שהיו פתוחות לפנייהן מנקודת המבט שלהן ועל פי פרשנותן, תמונת הזיכרון שעולה מנקודת המבט הנרטיבית שהוצגה כאן היא לרוב של נשים שסיפרו את סיפורן בתחושת הצלחה, מתוך הכרה בערך עצמן, כמובילות את חייהן ולא כמי שחייהן סוחפים אותם בלי מודעות. נשים אלה לקחו את גורלן בידיהן לא רק במובן המעשי, אלא גם בצורה שהכילו אותם והתבוננו בהם. בין שהיו קונפורמיות לסביבה ובין שפרצו גבולות, הן לא ביטלו את עצמן אלא התבוננו בחייהן ופירשו אותם מנקודת מבט אקטיבית. הרבה פעמים הן הפכו נסיבות של אילוץ וכורח להזדמנות לבניית חיים חדשים.

תחושה זו של אוטונומיה והצלחה שעולה מהחיבורים נובעת משני כיוונים. האחד, ההביטוס הבורגני-יהודי שגדלו עליו. הביטוס זה סיפק להם משאבים של השכלה, של ידע, ושל מקום ברור במערכת המשפחתית, שהקנו להן ביטחון בסיסי בזוהותן. תשתית בסיסית זו לא נעלמה עם ההגירה. הן לא הפנו עורף למי שהן, ועם זאת היו גמישות דיין להכיל בחייהן את השינויים שנדרשו מהן. השני, המשמעות העמוקה שהייתה לציונות בחיי הכותבות, אשר חרגה מגדר חזון ואידאולוגיה ובאה לידי ביטוי ברבדים השונים של חיי היום-יום שלהן. אצל חלקן על דרך שילוב שאין להפריד בו בין זהותן המקצועית לבין עשייתן הציונית, אצל אחרות ביצירת 'ציונות ביתית'. בעוד עשייה מקצועית או פעילות אחרת בספרה הציבורית הן גלויות, נראות לעין והפכו לחלק מהנרטיב הציוני המקובל, עשייה שגרתית, ביתית בספרה הפרטית, עשייה נשית ברובם של המקרים, אינה גלויה לעין הציבורית וכמעט ולא הוכרה בציבור כעשייה ציונית ואף מחקרים קיימים מיעטו לגעת בהיבט זה. זאת אף על פי שהטמעה זו של פרקטיקות ציוניות בחי היום-יום של הכותבות ושל רבות ורבים כמותן ביישוב עמדה בבסיס יצירת החברה הארצישראלית ותרבותה. שני היבטים ייחודיים לחברה הארצישראלית שצוינו כאן – מגוון האפשרויות המגדרי ויצירת הציונות הביתית – קשורים זה בזה. יש כאן, כך נראה, מקום למחקר נוסף, שיעמיק בנושא. כיוון אפשרי הוא בדיקת קיומם של היבטים אלה בקבוצות נוספות בחברה הארצישראלית, והשפעתם.

נספח: מקורות ראשוניים

זיכרונות

- איינברג, לוטה, *דפים מחיי, ירושלים* 1986.
- בנדר, חנה, *זיכרונות*, 2002 (לא פורסם). נמסר לצורך המחקר בידי בנה, עותק שמור אצלי.
- גינצבורג, גרטרוד, *זיכרונות*, 1976 (תרגום מגרמנית, 1982. לא פורסם). נמסר לצורך המחקר בידי בתה עותק שמור אצלי.
- לופט, גרדה, *שמונים שנה ועוד*, תל-אביב 1987.
- מיינרט, דקלה, 'פרקי חיים', *ארכיון מכון ליאו ירושלים*, מס' 89.
- פרידמן, דורה, *זיכרונות*, ללא תאריך (לא פורסם). נמסר לצורך המחקר בידי בתה, עותק שמור אצלי.
- צוקר, רות, *אני? מרגלת?*, ירושלים 1997.
- קליין-ירושלם, לילי, *פרקי חיים: וינה-ירושלים-גבעת חיים*, גבעת חיים 2002.
- רוזנבליט, צסי, *מברלין עד גניגר: תולדות חיים*, בני ברק 1978.
- Baum-Meróm, Gretel and Baum, Rudy, *Children of a Respected Family*, Konstanz 1996 (באום-מרום)
- Bloch-Wresinsky, Margot, 'Streiflichter aus dem einfachen Leben einer deutsch-juedischen Einwanderin (März 1933-July 1948)', *Leo Baeck Institute Archive*, New York, ME61 (בלוך-ורסינסקי)
- Epstein, Rosa, 'Erinnerungen: Kwuza Hefzi-ba bagalil', *Leo Baeck Institute Archive Jerusalem*, 230 (אפשטיין)
- Frank, Meta, *Schalom, meine Heimat*, Hofgeismar 1998 (פרנק)
- Golan, Ester, *Pleased to Meet You: Stages on the Way, From Glogau to Jerusalem*, 2000, sites.google.com/site/golanes, (retrieved on April 2007) (גולן)
- Hirsch, Frieda, 'Mein Weg von Karlsruhe über Heidelberg nach Haifa 1890-1965', *Leo Baeck Institute Archive New York*, ME303 (הירש)
- Jeremias, Hanna, 'Uhrgrossmutter erzählt ihre Geschichte für ihren Nachwuchs und für alle, die mit ihr ein Stück Leben gelebt haben, 1911-1999', *Leo Baeck Institute Archive New York*, ME1298 (ירמיה)
- Landaur-Mühsam, Charlotte, 'Meine Erinnerungen', *Leo Baeck Institute Archive Jerusalem*, 802 (לנדאור-מיזם)
- Proskauer, Erna, *Wege und Umwege: Erinnerungen einer Rechtsanwältin*, Berlin 1989 (פרוסקאור)
- Robert, Anny, *Herrlich ist's in Tel Aviv-aus der Wiener Perspektiv: Erinnerungen*, Köln 2006 (רוברט)
- Schmuckler, Malka, *Gast im eigenen Land: Emigration und Rueckkehr einer deutschen Jüdin*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1985 (שמוקלר)
- Steinhardt, Edith, *Ediths Erinnerungen: Mit dem kommen des Gedächtniss*, 1985 (Unpublished) (שטיינהרדט) נמסר לצורך המחקר בידי בנה, עותק שמור אצלי
- Stern, Elisheva, 'Autobiography of Elisheva Stern nee Dann, 1906-1990', *Leo Baeck Institute Archive New York*, ME976 (שטרן)

ראיונות

- אל עמי, מלה, *המדור לתיעוד בעל פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית (להלן: המדור לתיעוד בעל פה)*, תמליל ראיון, 8.9.1986, 40 (193).
- גל, נדיה, *המדור לתיעוד בעל פה, תמליל ראיון*, 21.9.1986, 44 (193).
- לוי, אדית, *ארכיון קיבוץ גבעת ברנר, תמליל ראיון*, 17.4.1989.
- רמות, לוטה, *ארכיון קיבוץ גבעת ברנר, תמליל ראיון*, 29.3.1994.
- שטיינהרדט, ראובן, *ראיון עם המחברת*, 17.5.2008.